

תפילתי לך ה' עת רצון

תפילותיו של הראי"ה ותפילתם של חסידים*

- א. הקדמה
- ב. הערת הסתייגות
- ג. פתיחה
- ד. תפילת הרגש
  - 1. השלמה מוסרית
  - 2. העמקת הידיעות
  - 3. עולם הרגש והמעשה
  - 4. מורה נבוכים: התפילה – קניין הדעות המועילות
  - 5. בקשת צרכים כזיכור המושכלות
- ה. תפילת הרצון
  - 1. עילוי הרצון
  - 2. מקורו של הרצון
  - 3. עבודת התפילה
  - 4. תפילת הצדיק – עשה רצונך כרצונו
  - 5. פעולת התפילה
    - ו. אשתאבא בגופה דמלכא – ביטול מענג, ושלמות
    - ז. התפילה בעין איה ובשמונה קבצים
    - ח. השוואה
    - ט. אשתאבא – חסידים
    - י. אשתאבא וביטול – הרב
    - יא. תפילת הרב והחסידים
    - יב. תפילת ר' חיים מוולוז'ין
    - יג. סיכום

א. הקדמה

משמעותה ותפקידה של התפילה נחקר רבות ומזוויות שונות. הגותו של הרב, גם כן, נבחנה בעשורים האחרונים בהיקף רב. חרף זאת, עולמה של התפילה במחשבת הרב, לא נבחן דיו. ככלל, ניתן לומר, שעבודת הקודש של הרב כגון: פרשנותו לעבודת הייחודים, תיקונים, העלאת המדות וכו', כמו גם משמעותן של המצוות, התורה ולימודה, תיקון המידות, עבודת התפילה ועבודה בגשמיות, טופלו באופן חלקי¹ (אם בכלל) בהשוואה לעיסוק בהגותו הלאומית והכללית של הרב, וניתוח עמדותיו ההלכתיות.

בדברים הבאים אנסה לשרטט שתי מגמות עיקריות העולות מבין כתביו של הרב ביחס לעבודת התפילה, תפקידה ומקומה בעבודת ה'. תפילתי היא, שדברים אלו יפתחו פתח לדיון מחד, ועבודה בפועל מאידך, ויוסיפו נדבך משמעותי בתחיית הקודש על אדמת הקודש.

בדברי הרב ניתן להצביע על שתי מגמות עיקריות ביחס לתפילה – עילוי הרצון לעומת מילוי הרגש. ברובן המוחלט של הפסקאות העוסקות בתפילה בעין איה (ברכות א, ושבת א), מוקד עניינה של התפילה הוא בהתעוררות רגשי הקודש. לעומת אלו, הפסקאות העוסקות בתפילה בשמונה קבצים, ממוקדות באופן בולט בעילוי הרצון. העיסוק בכוח הרצון שבנפש, כמו גם השימוש במונח זה, כמעט שאינו מופיע בפסקאות שבעין איה. נוסף לזאת, ישנם מושגי מפתח מרכזיים ומקורות השראה מובהקים שמופיעים בפסקאות של שמונה קבצים בלבד ולא מופיעים בעין איה. שתי מגמות אלו מכוננות שתי סוגות שונות של תפילה אותן אכנה – תפילת הרצון ותפילת הרגש, כל אחת מן התפילות הללו כוללת בתוכה דגשים ודגמים שונים; בתפילת הרגש, למשל, ניתן להבדיל בין הרגש כמטרה או כאמצעי וכן להציע הבחנות נוספות. תפילת הרצון, גם היא כוללת גוונים שונים. בדבריי כללתי את הגוונים השונים הללו לכדי שתי סוגות עיקריות, המאופיינות במרכזיותו של התהליך הנפשי המשותף – רגש לעומת רצון.

* ברצוני להודות לרב יוסי אביב"י, לד"ר ברוך כהנא, לרב אודי סט וכן לחברי מערכת 'פתוחי חותם', שנאותו לקרוא טיוטות קודמות, ולהעיר הערות בונות אשר שולבו במאמר זה. לרב חיים וידאל מורי וחברי חב אני תודה מיוחדת על שעות של שיחה, שיותר מכל ברור מעמיק, מדויק ואישי, היתה בהן עבודה שבלב.

1. להלן סקירת המקורות שדנו בתחומים אלו: תלמוד תורה – הרב צ"י טאו, לאמונת עיתנו ח"ג; עבודת הקודש – ס' שרלו, "צדיק יסוד עולם", עבודת דוקטור, בר-אילן התשס"ד; תפילה – י' מוריאל, "התפילה במשנת הרב קוק", ח' חמיאל (עורך) באורו, ירושלים (תשמ"ו), עמודים 49-64; הרב א' אדלר, תפילת ישרים, עצמונה, התשס"ה; ב' אופן, "עולים ויורדים בו", פרי עץ הגן ד (התשס"ד), עמודים 459-488; תיקון המדות – ס' שרלו, "פולמוס המוסר השני", עבודת מאסטר, טורו קולג', התשנ"ה; ברוך כהנא, "תיקון המדות במשנת הרב קוק", נדיבי עמים (התשס"ח).

סוגות שונות אלו מצביעות על מגמות שונות בעבודת ה'. מובן הוא שמגמות אלו אינן סותרות, אלא מהוות נדבכים שונים ומדרגות שונות של עבודת ה', זו על גב זו וזו מכח זו. במהלך המאמר נסקור את המגמות השונות באופן נפרד ומפורט ככל שניתן. לחידוד ההבדלים בין התפילות, נעסוק במקומן של ברכות הבקשה, ואופן התקבלותן של הבקשות עפ"י כל אחת מהתפילות.² בסיומם של הדברים נצביע על מאפיינים מדויקים יותר של התפילות השונות.

ב. הערת הסת"גות

להבנתי, עיקרם של דברי הרב בפרשנותו את מעשה התפילה ותכליתה, מכוונים לתפילת הקבע שתקנו חז"ל, קרי תפילת שמו"ע בנוסחה הקבוע שלוש פעמים ביום, ולא לתפילת היחיד שנאמרת בכל עת ושעה בסגנון אישי. תכליתה של האחרונה, התפילה האישית, מובן וברור – בקשה מאת ה'. תפילה זו נובעת כולה ממצבו רגשותיו ומחשבותיו של האדם בזמן נתון – חיי שעה. לעומתה, הדברים דלקמן מכוונים להבנה וברור מקומה ועניינה של תפילה הקבע בנוסח וזמן קבוע.³ מה תכליתה? מה תוצאתה המבורכת? כיצד נעשית? מהו הערך המוסף של תפילה שהיא טקס ומוסד של עבודת ה' בלב?

ג. פתיחה

בפסקה יסודית ומיוחדת משרטט הרב מבנה כללי של שתי שיטות תפילה. בדבריו ישנה ביקורת (סמויה) כלפי סוג אחד של התפילה שכפי הנראה הייתה מקובלת על הוגים איתם ניהל הרב דו-שיח רעיוני.

---

2. הרב אדלר בספרו תפילת ישרים (לעיל הערה 1), עוסק בתפילת הרב באופן נרחב ומקיף. הדגש העיקרי בספרו בתיאור עניינה של תפילת הרב (שערים א-ב), ממוקד ברצון. אף שישנו מכנה משותף בין ספרו ומאמר זה, קיימים דגשים שונים שיש לדון בהם. כאשר ניגש הרב אדלר לעסוק בשאלת מילוי הבקשות ופעולת התפילה (בעמ' 36 ובמקומות רבים בשער ב, עמ' 102, 104, 109), הוא פונה למקורות הנשענים על תפילת הרגש.

3. אעיר בהערת אגב שסוגיית מקורן של תפילות (ברכות כו, ב): האם כנגד אבות או קרבנות, מסתיימת במסקנה המשולבת: 'אבות תקנום ואסמכינהו רבנן אקרבנות'. להבנתי, התפילה כהקרבנות קרבנות משקפת את האופי של התפילה כפולחן, שרות ועמידה לפני ה', ואילו תפילת האבות היא תפילת הבקשה והשיחה. מתקבל אפוא ב'מסקנה' שאופייה של תפילת הקבע הוא כפול ויש בה גם מימד של בקשה.

א. שתי שיטות הן לערכה של התפילה, השיטה המיסטית והשיטה הרציונלית. הראשונה מבארת את קשר העולם עם האדם ועם תנועותיו כולן ומראה בעליל, שהבעת הרצון הנפשי של האדם בהתדבקו בא-לוהים, הרי היא פועלת ויוצרת מתוך המעמד הרוחני עלילות רבות ערך בההויה בכללה, וממילא באה הפעולה לטובה בהנוגע לחלקו של האדם ומבוקשיו. השטה הרציונלית אינה מכרת את הסתרים הנפלאים הללו והיא מכנסת את התפילה כולה לתוך המערכת המוסרית, הפסיכית, הפיזית. האדם יתרומם ע"י ציורי תפילתו, נפשו תזדכך, מדותיו יתעלו. התוכן המוסרי הוא ודאי אחוז עם הגורל של האדם. בההטבה המוסרית יוטב הגורל...

שמונה קבצים א, רפכ⁴

הרב מצביע על שתי שיטות ביחס לתפילה. האחת מניחה תבנית חשיבה רציונלית לפיה קיימת הבחנה והפרדה בין האדם, העולם וא-לוהים ומכוחה מבארת את התפילה.⁵ השיטה האחרת מניחה תבנית חשיבה מיסטית הרואה בעולם, באנושות ובא-לוהות, אורגן חי ורציף המשפיע ומושפע בכל אבריו, ומכוחה מתייחסת לתפילה. הבדלים אלו מקרינים על הבנת תכליתה של התפילה, סוג המיקוד הנפשי המבוקש בתפילה (רצון לעומת ציור ותיקון המידות), ואופן הבנת התקבלות התפילה ופעולתה. לקמן נראה שהשיטה הרציונלית דומה עד מאוד למה שאכנה תפילת הרגש, בתוספת חשובה ועקרונית של התקבלות הבקשה הקיימת בתפילת הרגש. השיטה המיסטית דומה לתפילת הרצון.

ד. תפילת הרגש

1. השלמה מוסרית

בשתי הפסקאות דלקמן (ב-ג) מדגיש הרב באופן חד משמעי את היותה של התפילה מרכיב מרכזי בהשלמתו המוסרית של עובד ה'. בדברים שיובאו לאחר מכן יובהר באופן מפורט כיצד מתרחשת השלמה זו ומה כוונתה. לעת עתה, וכמבוא לעיסוק בתפילת הרגש, חשובה ההדגשה שהתפילה מיועדת לתיקון והשלמה מוסרית. כוונת הדברים היא שהתפילה מהווה נדבך מרכזי וחשוב במסגרת עבודת ה' הנפשית. דגש זה, כך נראה, בא להוציא מכמה

4. הפניות סתמיות במאמר, מכאן ואילך, מכוונות לשמונה קבצים.

5. על יחסה של הגישה הפילוסופית לתפילה ושינוי הרצון עיין עוד בשמונה קבצים ב, רטו.

אפשרויות אחרות. תכליתה של התפילה אינו בבקשת מילוי הצרכים האישיים או הכלליים, עיקר עניינה הוא כדברי חז"ל עבודה שבלב. באופן זהיר יש לומר שהשימוש במונח "מוסרי", לעיל ולקמן, מכוון, בהקשר זה, לעולם הנפשי ולא החברתי.

ב. התפילה ההגונה היא פינה גדולה בהשלמה האנושית. ע"כ צריך שיבין כל מתפלל שהתפילה היא חוק נפלא שחקק הקב"ה בעולמו להשלמת יצוריו בכל דרכי השלימות, לתכלית השלמתם המוסרית ביחוד הנצמח ממנה...

עין איה ברכות פ"ה, פס' עא, עמ' 147

ג. תכלית התפילה היא התגברות השלימות הפנימית בהתחזקות הנפש הרוחנית ע"י התקרבותה לציור האמיתי האפשרי לה בהכרת יוצרה והבנת יחשה לריבון כל העולמים. והנה יסוד הדעת הוא להבין שאם שתכלית השלימות הוא השכל וההכרה האמיתית, אבל א"א שיבא לתכלית הנשגבה הזו כ"א כשישתמש עם כל כוחותיו וכשרונותיו לזה, דהיינו שישתמש בהרגש במקום שצריך הרגש...

עין איה ברכות פ"ה, פס' כ, עמ' 132

2. העמקת הידיעות

בפסקאות ד-ה דלקמן (וכן בפסקה ג דלעיל בסופה) פורט הרב לפרוטות את ההכרזה דלעיל, שהתפילה מהווה פינה גדולה בהשלמה האנושית. באופן מדויק יותר מובהר שכוחה ומקומה של התפילה הוא בעבודת הרגש. התפילה מכוונת ליצור התרחשות וחוויה רגשית משמעותית.

ד. אמנם התפילה אינה בנויה על יסוד הודעת ידיעות חדשות להעשיר את שכל האדם באמתיות, כ"א תעסוק בחלק מהידיעות הידועות מכבר להשתמש בהן ע"פ כח ההרגש רק כדי להעמיק את הרושם של הידיעות המוסריות על כחות הנפש. ע"כ אין לתפילה ענין עם משפט האמת מצד עצמה, כ"א כפי אותו הכח שירגיש יותר הרגש האנושי את רושם של האמתיות שהן כבר צפויות וגלויות בשכל, איך יתפעל מהן ברגש...

עין איה שבת פ"א, פס' ו, עמ' 3

התפילה אינה עוסקת בהוספת ידיעות חדשות, אלא עוסקת בידיעות קיימות בכוונה להעמיק את רישומן. ואולם, החוויה הרגשית אינה מטרה לעצמה, שכן, מיקומו של כוח הרגש בהיררכיה הנפשית כמו גם בעבודת ה', נמוך ממקומו של השכל וההשכלה הא-לוהית. על כן, מדגיש הרב בפסקה זו, כמו גם בפסקה שלפניה, שההצפה הרגשית בתפילה, אינה אלא אמצעי להעמיק את הרושם של הידיעות והציורים האמיתיים בנפש. דעת ה' והנהגותיו מוטמעים בנפשו של האדם באמצעות עבודת התפילה היא עבודת הרגש. התפילה כעבודת הרגש והלב, היא האמצעי לקבע, להרשים ולהעמיק את דעת ה' וההשכלה הא-לוהית בנפש האדם. לקמן יובהר כיצד מבנה התפילה ונוסחה מאפשרים את קיומה של הרשמה והעמקה רגשית זו.

ה. במהלך שלמות האדם יש הליכה, להוסיף לקנות שכליות ומעלות מדותיות. ויש עמידה, היינו שהדברים שקנה, יהיה קניינם חזק בנפשו, לא יפסידם איזה שינוי וניסיון במצבו... התורה מיוחדת היא להוסיף שלמות ומעלה ע"כ היא נקראת דרך... והתפילה מרשמת את המעלות הקניות שיהיו קבועות וקיימות. ובזה האדם מתדמה לפי יכולתו לשכלים העליונים, שקנייני שלמותם חזקים במציאותם...

עין איה ברכות פ"א, פס' קנג, עמ' 61

בפסקה זו, גם כן, מודגש תפקידה של התפילה, לעומת התורה, לקבע ולשמר ולא לחדש ולהוסיף ידיעות, וכן את היותה של דעת ה' וההשכלה הא-לוהית נשוא המאמץ הנפשי הרגשי.

3. עולם הרגש והמעשה

כוחה של התפילה ותכליתה להעמיק את המושכלות והידיעות באמצעות כח הרגש, בא לידי ביטוי בתוצאותיה של התפילה בעולם המעשה ההתנהגותי שלאחר התפילה. העולם הרגשי קרוב אל עולם המעשה יותר מאשר השכלי. חוויה רגשית מוצאת את ביטויה בעולם המעשה באופן רציף וכהמשך לתנועת הנפש.

ו. ובאשר תועלת התפילה לחזק הרגש הטוב היא מפני שהרגש הוא קרוב למעשים יותר מן השכל ע"כ ראוי שיהיה מצב הגוף מעומד, שהוא מצב המוכן לפעולות...

עין איה ברכות פ"ה, פס' לד, עמ' 137

ז. התפילה צריכה שתפעול על כחות הנפש להתעסק במושכלות
טהורות ועל כחות הגוף להתעסק במעשים טובים...

עין איה ברכות פ"ה, פס' ט, עמ' 129

תכליתה של התפילה משפיע ג"כ, על המחווה הגופנית הנדרשת בשעת התפילה – עמידה.
מחווה זו מעידה על מגמתה של התפילה וההתרחשות שבה – מילוי הרגש (כמו גם העיסוק
במושכלות). מאחר וכוח הרגש קרוב למעשה ומהווה שלב מקדים לו, ראוי שהמחווה
הגופנית בתפילה תהיה ערוכה לתוצאת התפילה.

4. חזרה נבוכים: התפילה – קניין הדעות המועילות

ח. כמה ישהה בין תפלה לתפלה, ר"ה ור"ח, חד אמר כדי שתתחונן
דעתו עליו, וחד אמר כדי שתתחולל דעתו עליו". (ברכות ל:). ענין
התפלה שכתב הרמב"ם (ע' מו"נ ח"ג פמ"ד), שהוא לקבוע הדעות
האמתיות, הוא כי פנימיות הכרת האמתיות כמו שהיא ראויה במעמקי
הנפש אי אפשר שתסופר בדבור פה ולשון, אך כל מה שהרשם מתחזק
על הנפש כה תגדל ותתברר ההכרה; ויסד השי"ת שעניני האמת
יתבררו ע"י בקשת דברים, שהצורך להם מורגש בעומק נפשו של
האדם, ובשימת פניתו והתרגשו בהם לצור העולמים ית' מזדככות בו
המושכלות הנשגבות באפן נעלה שאי אפשר לו בלמוד עניניהם
לבדם.

עולת ראי"ה, ח"א, עמ' רנו-רנז

בפסקה זו חושף הרב את מקור השוראתו לרעיון עבודת התפילה כהעמקה רגשית של
הקניינים השכליים. המקור לדבריו הם דברי הרמב"ם במורה נבוכים. חשוב להדגיש שהרב
מרחיב ומעמיק את דבריו של הרמב"ם עצמו.

במורה נבוכים טוען הרמב"ם את הדברים הבאים:

המצוות הכלולות בקבוצה התשיעית הן המצוות שמנינו בספר אהבה.
סיבת כולן ברורה וטעם כולן גלוי, כלומר, תכליתם של אותם מעשי-
פולחן לזכור את הא-ל תמיד, לאהוב אותו לירא מפניו ולקבל עליך
לשמור את המצוות בצורה כוללת, ולהאמין לגביו יתעלה במה

שהכרחי לכל בן תורה להאמין. והן התפילה וקריאת שמע, וברכת המזון ומה שקשור בהן וברכת כהנים ותפילין ומזוזה ורכישת ספר תורה והקריאה בו בזמנים כל אלו מעשים המקנים דעות מועילות. מורה נבוכים ג, מד

העובדה שהרמב"ם כרך את התפילה יחד עם לימוד תורה וקריאת שמע, עשויה לגזור את ההבנה שתכליתה של התפילה, כמו גם של הקריאה בתורה, היא קניית הדעות המועילות, כגון זיכרון ה', אהבתו ויראתו כמעשה שווה ברמה התבונית. באמצעות כל המצוות הכלולות בספר האהבה יגיע האדם לכל המעלות השכליות הנזכרות.

קניין שכלי זה אינו מצב סטטי של צבירת מידע על מציאות ה', אלא תהליך נפשי כולל שמוביל לאהבה (שכלית), כאמור בדברי הרמב"ם בסוף הלכות תשובה: "אהב את ה' אהבה גדולה יתירה עזה מאוד עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה'.. כאילו חולה חולי אהבה.. ואינו אוהב את הקב"ה אלא בדעה שידעהו...ועל פי הדעה תהיה האהבה..". (הלכות תשובה י, ג-ו). התפילה, כמו גם לימוד התורה, הינן הפעולות המעבות את הקשר שנוצר בעקבות ההשגה השכלית (ועיין עוד ב"מ"צ ג, ובמורה נבוכים ג, נא במשל הארמון). בתמצית נאמר שלרמב"ם התפילה היא קניין הדעת היוצר ומחזק את הדבקות השכלית.

ואולם, הרב מעמיק את מושג הקניין שבתפילה ומבחין אותו ממצוות אחרות כגון תלמוד תורה (או קר"ש). לדעת הרב, התפילה היא עבודה המחוללת ומכוונת ליצירת תהליך רגשי שכוחו לקנות ולקבע את המושכלות והידיעות שנרכשו בעת לימוד התורה. באופן מובנה ניתן לומר שמקומה של התפילה בא לאחר העבודה השכלית של ברור ודיוק המושגים הא-לוהיים.

מהלך זה ברור ומובן כאשר עוסקים בתפילה שכולה שבח לקב"ה. בתפילה זו אכן מרגיל אדם את דעותיו לחזות בנעם ה': "תכלית התפילה הם שני דברים שבח ובקשה... השני (השבח – מ.פ.) שיוציא אדם שלמותו מן הכח אל הפועל, בהיותו מסדר רעיוניו לספר בגדולתו ית' ולהרגיל דעותיו וכל כחות נפשו לחזות בנועם ה'..." (עין אי"ה ברכות פ"א, פס' מח, עמ' 22)

מה באשר למקומה של הבקשה בתפילה? בכך נעסוק לקמן.

הניסיון ללמוד על תכליתה של התפילה לאור תוכנה, עלול להוביל למסקנה מוטעית שלא לומר כפרנית (א, תרסד; אורות התפילה⁶ עמ' 130). תוכן י"ג הברכות האמצעיות מכוון ברובו להשגת צרכים מסוגים שונים כגון: תשובה, סליחה, בריאות, גאולה וכו'. לאור הדברים שנאמרו עד כה, בדבר כוחה ותפקידה הרגשי של התפילה המעמיקה את המושכלות והידיעות ומביאה לאהבת ה' ויראתו, יש מקום לשאול כיצד מתחברים הדברים? כיצד תוכנה של התפילה משיג את מטרותיה הרוחניות?
בפסקה האחרונה שצוטטה מדברי הרב (ח), מבואר שהאמצעי להשגת התעוררות רגשית הוא ע"י בקשת דברים נצרכים באופן כן ועמוק, נרחיב בה:

ט. [...] ויסד השי"ת שעניני האמת יתבררו ע"י בקשת דברים, שהצורך להם מורגש בעומק נפשו של האדם, ובשימת פניתו והתרגשו בהם לצור העולמים ית' מזדככות בו המושכלות הנשגבות באופן נעלה שאי אפשר לו בלמוד עניניהם לבדם...

שם

אף שעפ"י מקור זה מבואר שהקשר בין העמקת האמיתות באופן רגשי ובקשת הדברים היא בגדר חוק שיסד ה', ניתן בכ"ז להבהיר כיצד "עובד" הקשר אותו קבע הקב"ה לחוק.⁷ כאשר נדרש אדם לגאולה או רפואה במישור האישי והלאומי בגין מצב קשה ומחסור, ופונה בצרתו לבורא עולם, חווה הוא באופן מורגש את דרכי הנהגתו של הקב"ה בעולם כאב רחום, גואל חזק ורופא חולים. מעתה, ידיעות אמוניות שהיו בגדר השכלה, הופכות להיות עניין מורגש וקרוב של חיים ומוות, שמחה ואבל.⁸ כלומר, הבקשה מביאה לתהליך של הפנמה בנוגע להנהגתו של ה' בעולם.

מנקודת מבטה של החכמה הא-לוהית מוסברים הדברים באופן הבא:

י. עפ"י החכמה העליונה מכוון הוא תמיד הכרח המבקש, שמעוררו לתפילה, להוציא על הפועל אותו ההרגש שהמתפלל צריך לו להטבת השלמתו האמיתית.

6. הוצאת ישיבת מעלה אדומים, מהדורה חמישית (התשס"ג).

7. במקומות אחרים מכנה הרב את התפילה "חוק עולם" או "חוק הרגש הקדוש". עוד על התפילה כחוק עיין אורות התפילה, עמ' 71-72, 86.

8. ועיין עוד בדברי המהר"ל: "כי התפילה שמתפלל האדם על ה' ית' מורה שהאדם נתלה בו ית' וצריך אליו ואין לו קיום זולתו..." (נתיבות עולם, נתיב העבודה, ג).

עין איה ברכות פ"ה, פס' קכה, עמ' 168

מושא הבקשה הנצרכת מכוון, עפ"י החכמה העליונה, להשיג את התועלת והתיקון הנפשי שיתחולל בעקבות הפניה והתפילה לה' לקבלת מבוקש זה. וכן הוא בפסקה הבאה:

יא. לפני צור העולמים נגלו כל תעלומות איזה ציור רוחני מיוחד ראוי וחסר לכל נפש פרטית שתשתלם בו, שלפי צרך השתלמות זו מקביל בסידור חכמתו העליונה מצב החסרון המזדמן המצריך את התפילה"
עין איה ברכות פ"ה, פס' עט, עמ' 151

החסרונות הנגלים לנו בעקבותיהם אנו פונים לקב"ה נוצרו באופן מכוון ע"י הנהגת ה', בכדי להניע תהליך של השתלמות ותיקון אישי. עצת ה' המופלאה מתאימה בדיוק ורגישות את החסרון המתאים לכל אדם ואדם בכדי צורכו (הרוחני-מוסרי).
בפסקה אחרת (עין איה ברכות פ"א, פס' מח, עמ' 22) מבוארים הדברים באופן נוסף.

יב. הנה ראוי שיהיה חקוק בלב שגם חלק התפילה של בקשה הוא ג"כ נמצא בעולם כדי שע"ז יבוא האדם בכלל יותר לשלמותו האמיתית הנמשכת מהכרת כבוד ה' ית'. שע"י מה שהתפילה מועלת וע"י מה שכל שהאדם קרוב יותר לשלמותו ית' ע"י מעשיו הטובים וכשרון חכמתו ומדותיו, הוא קרוב יותר שתועיל תפילתו ודבריו יעשו רושם לגזר אומר ויקם לו, דבר זה מביא את המין האנושי אל קרבת ה'.
עין איה ברכות פ"א, פס' מח, עמ' 22

שלוש הפסקאות האחרונות מכוונות למטרה אחת ועם זאת ישנו הבדל ביניהן. בפסקה יב מושם הדגש על תיקון המידות והמעשים הטובים המשפיעים על התקבלות התפילה, ואילו בפסקאות הקודמות (י-יא) מושם הדגש על הרגש והציור הרוחני הנדרש להשלמתו המוסרית של האדם.

דרכי ההשתלמות הנפשית באמצעות תפילת הבקשה נעשים, א"כ, באופנים שונים: קרבת ה', תיקון המידות והטבת המעשים המושגים ע"י ההפנמה שהמדרגה הרוחנית בה אדם נמצא משפיעה על מידת קבלת בקשתו ותפילתו. ניתן להבחין הבחנה נוספת. עפ"י פסקה י עצם מעמדה של התפילה הוא המבוקש, מאחר והיא מעמיקה את ההשכלה והידיעה אודות יחסי הבורא העולם ומידותיו הא-לוהיות. עפ"י הפסקה האחרונה (יב) תוצאת התפילה

והתקבלותה היא זו אשר מקדמת ומשלימה את האדם במעשיו הטובים ומידותיו (שיבואו במהלך היום/השבוע שלאחר מכן).

כך או כך, מן הדברים עולה יחס ישר בין תוכן התפילה כבקשה, ובין תכליתה של התפילה כמהלך של תיקון והשלמה נפשית. ואולם, היחס המובע בדברי הרב הפוך מהנראות הכרונולוגית וההבנה האנושית. בתחושתנו אנו מעריכים את מקומה של התפילה כבאה להשיב מצב פגום לתיקונו. עם היווצרותה של מצוקה או חסרון אנו פונים אל ה' והוא נענה. עפ"י עצת ה' וחכמתו העליונה סדר הדברים הפוך. התיקון הנפשי הוא התכלית הא-לוהית המבוקשת ולשם השגתו מחולל הקב"ה חסרון במציאות שיגרום לאדם להתפלל ולבקש למלא את חסרונו האישי והכללי ומכוח מעמד זה ישלים את ציוריו, הרגשיו ומעשיו הטובים, אם מכוח הרגשת יד ה' ואם מכוח מהלך של תשובה לשם קבלת תפילתו. נעבור לדון בתפילת הרצון, בתכליתה ובפעולתה בעולם.

ה. תפילת הרצון

יג. יסוד התפילה היא התרוממות הרצון והתגלותו. כשהמבוקש הממלא את רצונו של אדם מובע בקשר הרעיון והחפץ בא-לוהים, עולה הרצון למרומי ערכו, מתאחד הוא עם הרצון הכללי...

ג, יח

יד. התפילה היא מרוממת את הרצון, ומעלה אותו למרומי מקורו. משיבה היא את המהותיות התוכיית של האדם אל הא-לוהים, ובזה הרצון של העתיד הגדול מתבסס. וכפי עומק ההכשר של יסוד הרצון להתעלות, ככה תהיה פעולתו...

ה, רכט

טו. כשמתפללים, מתעלה הרצון...

א, תקנד

טז. התפילה במציאותה ובאמונתה, מבססת היא את היסוד של גדולת הרצון של האדם וקדושתו.

ז, קכד

ארבע הפסקאות דלעיל (יג-טז) ממקדות באופן ברור את פעולתה ותכליתה של התפילה בכוח הרצון של האדם. ההתרחשות שבתפילה מכוונת לבניינו של הרצון, עילוי, ורוממותו. התפילה אינה ממוקדת במילוי הרגש ולא בציוריו של האדם, אלא ברצון. כוח הרצון הוא המרכז והמהות של כוחות הנפש וראשית התגלות עצמיותה:

יז. על הרצון הפנימי אפשר לומר שהוא ההתגלות הראשונה של המהות הרוחני...

ח, קי

עצמיות הרצון בעצמו הוא התוכן המהותי של האדם.
עין אי"ה שבת פ"ט, פס' סז, עמ' 191

הרצון מבוכר על הרגשות:

יח. עיקר מגמתו תהיה קביעות הרצון לטוב ולא יחרד על רגשות פרטיים.

פנקסי הראי"ה: פנקס יג, ראשון ליפו, סי' כז⁹

הרצון הינו גם הכוח המרכזי והמהותי של העולם:

יט. הרצון הוא היסוד לכל החיים, לכל ההגוי ולכל הנפעל... החזון האידאלי הנשגב הוא העולם בתור הצגה של רצון ה'.

ז, קכד

כ. פעולת הרצון שהוא היסוד המניע את כל גלגלי החיים...

ד, צז

הרצון הוא המהות והעצם של העולם והנפש. החומר, הגוף והאירועים הממשיים ההיסטוריים הם ביטויים והופעות מעשיות שלו.

1. עילוי הרצון

9. עיין עוד: שם, סי' לח3; פנקס יפו עם "אדר היקר", סעיף כו.

מהו עילוי הרצון? כיצד מתעלה הרצון? כיצד פועלת התפילה את עילוי הרצון?
להבנת מהלכה של התפילה, ומקומו של הרצון בנפש האדם יש מקום להרחיב באופן
כללי אודות מקורו של הרצון, אך לפני כן נביע הסתייגות.
את השימוש במושג רצון יש לזכך משפת היומיום. בשפה העכשווית מרבים אנו לעשות
שימוש במונח רצון בעיקר בתחום המעשי בהקשר של ביצוע משימות: "אני רוצה לעשות
כך וכך". נשוא הדיון ביחס לעילוי הרצון בתפילה, אינו עוסק ברצון המעשי אלא ברצון
הפנימי. הרצון נוגע לשאלות ומשאלות של עצם החיים וביטויים הכללי. רצונו של האדם,
אודותיו אנו מדברים, נוגע לזהותו האישית של האדם, ערכי ההזדהות שלו, הבאים לידי
ביטוי במכלול בחירותיו בחיים: בעבודתו, משפחתו, בדפוס האישיות החברתית שלו ועוד.
הרצון אינו עוסק בשאלה מה אני רוצה לעשות היום, אלא נוגע בשאלות רחבות: מה
אני רוצה לעשות באמת בחיי (כשמעשי היום מהווים צעד בהגשמת רצון זה) מי אני? מי
אני רוצה להיות בסך חיי? מה הן דפוסי ביטויי האישיות בתחומים שונים? מה הן תחומי
ההזדהות שלי?

כא. והרצון במלא המובן איננו הרצון המפורט על איזה דבר, מעשה
וענין מיוחד, אלא הרצון הכללי, הסכמת החיים, הנובעת מעצם מהות
החיים, הצומת ששם מתקשר הכל, כל החזיונות הרעיונות החפצים
והדמיונות...

ד, עז

2. מקורו של הרצון

מקורו ושורשו של הרצון האנושי הוא הרצון הא-לוהי:

כב. אי אפשר להבין את פליאת הרצון של האדם בכל פאר חופשו, רק
בתור ניצוץ מאחד מהשלהבת הגדולה של הרצון הגדול שבכל ההוויה
כולה, הופעת רצון כל העולמים.

ג, מז

הדימוי שהרב משתמש בפסקה זו לתיאור היחס בין הרצון האנושי והרצון הא-לוהי, הוא
של שלהבת וניצוץ אחד שלה. הניצוץ היחיד והמבודד אותו אנו פוגשים אינו אלא חלקיק
משלהבת גדולה ומאירה שהיא מקור הווייתו.
דימוי אחר מופיע בהמשכה של הפסקה הנ"ל: "הרי הענף דומה לשורשו הגדול" (שם).
עפ"י דימוי זה הרצון האנושי משול לענף והרצון הא-לוהי לשורש. צמד דימויים אלו (ענף-

שורש, ניצוץ-שלהבת) מאירים את הרצון האנושי באור מיוחד. מגמת הרב אינה למעט בכוחו של הרצון ולטעון שהרצון הא-לוהי גדול והרצון האנושי קטן. מערכת הדימויים מסמנת יחסים של שייכות. הרצון האנושי (הקטן) הוא חלק אורגני-חי מהווייה גדולה שמעניקה חיים, כוח ואור. אין קיום לניצוץ ללא מקורו וללא חזרתו אל הגוף הגדול החי והבוער, וניצוץ אחד בודד סופו לדעוך. כן הוא ביחסי שורש וענפים. תפיסתו היסודית של הרב היא שהעולם במהותו הוא גילוי של רצון ה' המתפרד לרצונותיהם של האנשים, העמים והיצורים כולם. גילוי השלם והגאול הוא בכליותו.¹⁰

עילוי הרצון הפרטי של המתפלל, שהוא גם התקדשותו, מחזיר את הרצון ל"מקומו". בתודעה האנושית הרגילה נתפס רצונו האישי של האדם כרצון אוטונומי, וזהותו העצמית הפנימית ומימושה, כך נדמה, אינם תלויים בדבר, והפניית הרצון לגורם חיצוני כמוה כעבדות ונטילת כוחו של הרצון האישי. בדברי הרב מוצאים אנו מגמה שונה והפוכה בהתייחסות לרצון ובדרכי העצמתו. עבודת ה' שהרב קורא לה, שהתפילה היא אבן יסוד בה, היא הכללת הרצון במקורו.

כג. הסגולה של הרצון היצירתי לא תופע כי אם לפי אותה ההשתקעות שהרצון הפרטי משתקע בשרשו...

ז, נד

כד. הרצון הפרטי איננו דבר בודד, סעיף מהרצון הכללי...חלוש הוא הרצון המסועף אפס היא מדת היכולת שלו מפני שהוא בצירור נפרד מהחפץ הכללי. לפי אותה המדה של עז הדבקות אשר להרצון הפרטי בהרצון המקודש הכללי, לפי מדה זו הרי הוא מתעלה...

ח, עז

מהלך זה של העלאת הרצון והכללתו במקורו הא-לוהי, אינו מהלך הסותר את עצמיותו של האדם ואינו מבטלה. בהעלאת הרצון למקורו "מתעלה עז המהותי של הרצון הפרטי שלו...והוא הולך, רץ מדות, עף טס ומתגבר מתוך חזרתו ליסוד חייו" (שם). כאמור לעיל, התנועה אל הא-לוהים נתפסת בהבנה הפשוטה כתנועה של ביטול והכנעה-מחלישה, וכן ותנועה של רוחניות ומופשטות. ואולם, בברור מקורו ויסודו של הרצון האנושי הפנימי והכללתו ברצון הא-לוהי, מתקיימת תנועה של העצמה אישית

10. על מקומו של הרצון העולמי והא-לוהי בתפיסת הרב, עיין במבוא לאורות הקודש של הרב הנזיר ח"א עמ' 24-30.

וכן ש' רוזנברג, "הראייה והתנין העיוור", באורו (לעיל הערה 1), עמ' 317-352.

המעניקה כוח ועז לרצון בגין התחברותו למקור כוחו וחיותו. זאת ועוד, התנועה אל הא-לוהים אינה תנועה רוחנית מופשטת המנתקת את האדם מקישורו אל החיים אל אישיותו ועולם המעשה: "הרי הוא פועל את פעולתו כפי רצונו וציוורו" (שם). האדם שב לפעול בחיים מתוך עוז חדוה וגבורה". וכן במקומות נוספים: "השגה אמיתית בדברים רוחניים והעיון בהם אינו מרחיק את האדם מהעולם המוחשי..". (פנקסי הראי"ה, פנקס יג: ראשון ליפו, עא; ע"ע אורות עמ' עז, פה). כלומר, בניגוד למחשבה הראשונית, התנועה אל הא-לוהים מעצימה את האדם, מעלה אותו, ומחברת אותו מחדש אל העולם המוחשי.

מהי העלאתו של הרצון? מה מתרחש כאשר הרצון מתכלל בשורשו?

אותו רצון פנימי המופנה לחיים ורוצה בהם, השואף להופיע ולקדם, אינו נעלם ואינו נחלש, אלא משנה מגמה. הרצון האישי חדל להיות רצון פרטי והופך להיות רצון כללי א-לוהי (המתגלה באישיותו). ביסוד הרצון והדחף להגשמה לא עומדת אישיותו הפרטית אלא רצונו של הקב"ה. האדם ברצונו שלו רוצה את רצון ה'. מרכז הכובד של רצונו אינו חייו הפרטיים אלא הרצון הכללי העולמי המתפרט בין השאר בחייו וברצונו שלו. רצונו של האדם כולל רעיונות ואידאלים נשגבים של צדק, טוב ויושר מחד, ובקשות הקשורות באופן ישיר לחייו האישיים מאידך. ואולם מגמתן של בקשות אלו, בהתעלות הרצון של האדם, משנות פניהן לחלוטין:

כה. וכשהרצון הפרטי מצייר את מבוקשו בדבר הפרטי, חיי הרצון פועלים את המבוקש על ידי מה שהרצון הכללי כולו מצייר את הפרט המתבקש, עפ"י פרטיותו היותר מבוררת... ולפי הערך של הדעה המכרת את גודל האמת של ים החיים המשתפך לפלגי הרצונות כולם, הכלליים והפרטיים, ככה מתגברת היא הפעולה הכבירה של הופעת התולדה של המבוקש...

ג, יח

בקשה פרטית הקשורה באדם המבקש, מתבררת כפרט השייך למהלך כולל המשול לי-חיים שפלגיו משתפכים לרצונות רבים, ביניהם גם המבוקש הפרטי שלו. העוקץ האישי והאינטרסנטי ניטל מבקשה זו ובכך מתעלה הרצון לכלליות רצון העולמים, ואף מתקבל כפי שנראה לקמן. מהלך זה שומר מתח מיוחד של עצמה ועצמיות מחד, וכלליות וטהרה מאידך. האדם הרוצה מתמיד ברצונו העז המבטא את עצמיות נפשו, אך זו הופכת להיות חלק ממהלך כולל. האדם מביט על רצונו מבחוץ כעל תופעה נוספת בעולמו של הקב"ה שיש לתת לה מקום. אמרנו מבט מבחוץ. ליתר דיוק יש לומר שבהעלאת הרצון מתבהר פנים פנימיותו של רצונו.

3. עבודת התפילה

לבה של התפילה מכוון לעבודת קודש זו של העלאת הרצון וקידושו:

כה. בעת התפילה שהאדם פונה אל ה' מעומק רצונו, מתעלה עז
המהותי של הרצון הפרטי שלו..נשתחרר מפרטיותו...

ח, עז

כו. יסוד התפילה היא התרוממות הרצון והתגלותו. כשהמבוקש
הממלא את רצונו של אדם, מובע בקשר הרעיון והחפץ בא-להים,
עולה הרצון למרומי ערכו, מתאחד הוא עם הרצון הכללי...

ג, יח

הפסקאות האחרונות (כה-כו), מפרטות את הדרך בה מתרומם הרצון בתפילה: "כאשר
המבוקש הממלא את רצונו של האדם מובע בקשר הרעיון והחפץ בא-לוהים.." (ג, יח).
התפילה היא על ה', על שלמות הופעתו בעולם:

כז. כשמכוונים לאיזה מבקש בתפלה צריך לשים לב שכונתנו היא
להסיר את הרע והחשך מן העולם ולהגביר את הטוב והאור של החיים
הא-לוהיים במלואם... ובגדל נשמתינו הרינו חפצים דוקא בשלמות
הגמורה.

ב, רנא

כאמור לעיל, גם כאשר מדובר בבקשה למילוי חסרון פרטי הרי נובע הדבר מן הדאגה
לשלמות הופעת שם ה' בעולם.

ניתן לחדד את הדברים באמצעות שימת לב לנוסח התפילה. י"ג ברכות הבקשה
האמצעיות, מבטאות, על פי תפילת הרגש, את בקשתו של האדם (הפרטי או הכללי).
לעומתה מובנן של ברכות הבקשה עפ"י תפילת הרצון הן ביטוי לבקשתו של הקב"ה,
וכאילו שכינה מדברת מתוך גרונו של המתפלל. תפילת הרגש מדגישה את הרישא של כל
ברכה ואילו תפילת הרצון את סופה. לדוגמא: 'ראה נא בעֲיָנֵינוּ' היא בקשה לגאולה, וסופה
'כי א-ל גואל חזק אתה ברוך אתה ה' גואל ישראל' מדגישה את העובדה שגאולת האדם
והעולם יפרסמו את הנהגותיו ומדותיו של הקב"ה. התפילה עפ"י תפילת הרצון היא

הכיסופין להופעתו ית' במדותיו השונות : גואל, רופא, סולח, שופט וכו', כל זאת באמצעות פעולותיו הממשיות בעולם.

כח. רצון האדם הוא שביב מהרצון העליון הכללי, רצון היוצר אשר נעשה בחפצו כל... על כן אותו החפץ העמוק של השגת המבוקש המובע בתפילה, המתלקח ביותר ע"י רגשי הלב והסתערות הנפש, ע"י התפרצות החפץ וההעתרה, מצד עצמם לא היו יכולים לפעול כי אם מצד שמקרבים את הרצון אל הבורא א-ל יוצר כל בזה הם מתגלים בטבעם, ופרטי החפצים חוזרים לכלליהם והכל נעשה בסגולה העצמית להם מתעצמים אז בתכונתם היסודית שהוא החפץ הא-לוהי שכחו הוא כוח פועל כל הפעלים מהוה כל ההוויות, יוצר כל היצירות ממלא כל החפצים...

ז, נד

רגשי הלב המתפרצים בתפילה בבקשה ובהעתרה לרפואה וסליחה, מתגלים במעמד התפילה לא כמושא הבקשה האישית או הכללית של האדם המתפלל, אלא כמושאי חפצו של ה' בעולם החפץ בכל, מהוה הכל ופועל כל. מעשה התפילה ונקודת ההכרעה שבה הוא המהפך וההתעלות של הפיכת כיוון הרצון.

4. תפילת הצדיק – עשה רצונך כרצונו

עבודת התכללות הרצון בשורשו, אינה מחווה נפשית רגעית החולפת לה, אלא מצב הווייתי בו האדם שרוי. הוא מתעלה למדרגה בה רצונו האישי העצמי אינו רצון פרטי, אלא רצון כללי שרוח ה' מפעמת בו. בכך מתחבר הוא לרצון ה' המופיע בעולמות, בהיסטוריה ובטבע, ומהווה ומכוון את ההווה כולה. כוח זה הוא כוח יוצר ובורא אשר בידו להפך ולשנות לרפא ולסלוח. רצונו מתלכד ברצון ה' היוצר ובורא. מדרגה זו הופכת את האדם לבעל היכולת לפעול על המציאות בתפילתו וברצונו היוצר. עשה רצונך כרצונו.

כט. ודאי הוא שתכונת התפילה שהיא פועלת, היא מפני התעמקות הרצון. ורצונו של אדם הוא שביב מהרצון העליון הכללי רצון היוצר אשר נעשה בחפצו כל...

ז, נד

בכך מגיעים אנו להגדרה נוספת וחשובה במהלך כולו. כוח יוצר ובורא זה של האדם באמצעות תפילתו היא מדרגתו של הצדיק.
 לתיאור תפילתן של צדיקים משתמש הרב, במאמר חז"ל (סוכה יד, א) המדמה את תפילת הצדיקים לעתר (עתר = אחד מכליו של החקלאי שנועד להפוך את התבואה).

ל. ותפילתם של צדיקים דומה ממש כעתר שמהפך את התבואה ומהפכת את מדתו של הקב"ה ממדת רגזנות למדת רחמנות...
 ה, רכט

לא. ותפילתן של צדיקים עושה מהפכה גדולה לטובה בערכי העולם כולו מה עתר זה מהפך את התבואה בגורן ממקום למקום אף תפילתם של צדיקים מהפכת דעתו של הקב"ה ממידת רגזנות למידת רחמנות...
 ב, רטו

מן הפסקאות דלעיל (בעיקר כג וכט) אף מתברר שהתפילה הפועלת מותנית בהשתקעות הרצון במקורו, וכגודל מעשה זה גדול כוחה של התפילה. התוצאה המתקבלת היא רצף אין סופי של עבודת ה' בהעלאת הרצון שראשו מגיע השמימה ובו עומדים מלאכי א-לוהים וצדיקים יסודי עולם ובתחתיתו עובדי ה' פשוטים.

מקור השראה נוסף לתאור תפילת הצדיק הוא פסוק מאיוב. במספר פסקאות העוסקות בתפילת הרצון (א, תר; ב, רה; ז, נד) משתמש הרב בפסוק מאיוב (כב, כח): "ותגזר אומר ויקם לך", בכדי לבטא מדרגה זו של יכולת היצירה והפעולה של התפילה. פסוק זה התפרש עפ"י חז"ל (תענית כג, א; כתובות קג, ב ועוד) ככוחו של צדיק (חוני ואמוראים נוספים) לגזור למטה ולחייב את הקב"ה למעלה.

שני מקורות אלו (עתר, והפסוק מאיוב), נעדרים מתאורי התפילה בעין איה.¹¹

5. פעולת התפילה

האם התפילה פועלת? האם התפילה משנה דבר מה? בשאלה זו נראה שישנו הבדל משמעותי בין תפילת הרגש ותפילת הצדיקים היא תפילת הרצון. מחד, עסק הרב בכמה מקומות באופן שיטתי בחינוך למחשבה שדבר אינו משתנה בתפילה: "התפילה אינה באה לשנות דבר מן הא-לוהות" (ב, רנא), וכן "החושב בתפילה שמשנה את הענין הא-לוהי הרי

11. בפסקה אחת בעין איה (ברכות פ"א, מח, עמ' 22) מופיע השימוש בפסוק זה מאיוב (יש לזכור שהמקור לשיוכו לפעולת התפילה הם חז"ל כאמור לעיל). ואולם עפ"י האמור שם, אופן ההשפעה של התפילה והתנאים הנדרשים לה (תיקון המידות והמעשים) מתאימים לרוח תפילת הרגש.

זה מחרף ומגדף" (שם א, תרסד). מאידך, בכמה פסקאות מציין הרב באופן ברור שהתפילה פועלת ומשנה: "התפילה היא פעולה ממש ככל פעולה שהטבע שלה מורגש..." (שם ב, רטו), וכן "ולפי הערך של הדעה המכרת את גודל האמת של ים החיים... ככה מתגברת היא הפעולה הכבירה של הופעת התולדה של המבוקש..." (שם ג, יח), וכן "ודאי הוא שתכונת התפילה שהיא פועלת..." (שם ז, נד).

מבחינה לוגית ניתן לפרוך סתירה זו בשלוש דרכים שכל אחת מהן מעמעמת את עצמתה:
א. מטרת התפילה – אמנם התפילה פועלת ומשנה, אך זו אינה מטרתה של התפילה. (עולה בעיקר בשמונה קבצים ב, רנא)
ב. הא-לוהות והעולם – ברכות הבקשה גורמות לשינויים רבים במציאות. ואולם, שינוי זה נוגע לגילוי והופעת הא-לוהות בעולם ואינו נוגע לא-לוהות עצמה שאינה משתנה.
ג. תפילת הרצון ותפילת הרגש – נראה שההבחנה המהותית היא בין סוגי התפילה. תפילת הרגש פונה אל עולמו הנפשי של עובד ה' במטרה להעמיק את דעת ה' שבו. מגמתה של התפילה עפ"י מדרגה זו היא אל הנפש פנימה, ואינה מכוונת, ואף לא מסוגלת לשנות דבר מה במציאות. חשוב להדגיש שחרף זאת התפילה גורמת שינויים, אך אלו נעשים באופן עקיף כתוצאה מן התיקון הנפשי של המתפלל כמובא בפסקאות לקמן:

לג. החושב בתפילה שמשנה את הענין הא-לוהי, הרי זה מחרף ומגדף, והחושב שאינו משנה אלא את עצמו, הרי זה מקטין את ערך התפילה... ועל ידי היחש שעצמות הוייתו משתנה, משתנה כל הערך של כל ההויה אליו לעילוי ולטוב.

א, תרסד

לד. התוכן המוסרי הוא בודאי אחוז עם הגורל של האדם. בההטבה המוסרית, יוטב הגורל.

א, רפב

לא כן היא תפילת הצדיקים. בהתעלות הרצון מתבטל החילוק בין פנים וחוץ, ורצונו נשאב ומתכלל ברצון הא-לוהי היוצר בורא ומחולל את השינויים כולם. הצדיק בתפילתו חפץ את חפץ ה' הרוצה בתיקון עולמו. ניתן לומר באופן מוקצן שלא רק שהתפילה פועלת ומשנה אלא שכל עבודת התפילה היא להגיע למדרגת עילוי הרצון המתאוה ורוצה בשינוי ובתיקון העולם ובגאולתו:

לה. התפילה באה כאן בתור פעולה מחוללת את המבוקשים לא רק בתור אחד מהקניינים שהמוסר צריך להם לשכלול יפיו, וההשגה המבוקשת של התפילה היא בעצמה הפעולה האידאלית של החיים...
ה, רכא

הפיסקה הבאה מסכמת כמה מן הכיוונים המרכזיים שנידנו עד כה ביחס לתפילת הרצון ועבודת ה' של הצדיק. אדגיש את העיקריים שבהם.

ההשקפה של הצדק (אולי צ"ל הצדיק – מ.פ.) המלא מעטרת את בעליה בעטרת כללית. הוא איננו מרגיש את עצמו יחיד ופרטי. אין אותה האהבה הגסה העצמית הנהוגה בכל הברואים – בעלי החיים החמריים – נמצאת בלבבו, מפני שאיננו פרט ודבר לעצמו, הוא מרגיש רק את ההויה הכללית, על ידה הוא מרגיש ג"כ את עצמו. הוא חפץ בטוב הכל, בשכלול כל, ובזה הוא גם חפץ בטוב עצמו. רצונו הוא רצון א-להי, רצון יוצר חפץ להמציא טוב, לחולל מקבלי טוב, להעלותם ולהיטיב להם. אין מקום – בלב נפש המלאה צדק – לשלילה של שום הויה שלא תכנס בכללות העילוי והטוב. אין לבבו שוקט בקרבו כל זמן שיש רע וכיעור בעולם. הוא חפץ בשלמות הגמורה המוחלטת שתתפשט על הכל "כי כל בשמים ובארץ" – "דא צדיק".¹²

פנקסי הראי"ה, פנקס ה, סעיף כג

1. אשתאבא בגופה דחלכא – ביטול מענג, ושלחות

כבר הראה הרב יוסי אביב"י "שכל כתביו של הראי"ה בלשון הנגלה נכתבו, ובכולם נזקק ראי"ה לכנות את מילותיה של הקבלה".¹³ קביעה זו חלה על כלל מערכת המושגים של הרב, הן אלו הפילוסופיים (כגון פנתאיזם ומונותאיזם) והן אלו המוסריים (ישר וכובש), וכן ביחס לשפה החדשה והמושגים החדשים אותם השגיר הרב לשפת האמונה.¹⁴ אחד המושגים המרכזיים המאפיינים את תפילת הרצון, לצד מאמרי חז"ל דלעיל (עתר, ופרשנות

12. ההדגשות בפיסקה אינן במקור.

13. הרב י' אביב"י, "היסטוריה צורך גבוה", ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ח"ב, ירושלים תשנ"ב עמוד 756.

14. הנ"ל, "מקורו האורות", צהר א סתיו (תש"ס), עמודים 93-112.

הפסוק מאיוב), הוא המושג הקבלי המופיע כבר בזוהר (ח"א, פרשת ויחי רי"ז עמוד ב) "אשתאבא בגופא דמלכא" (ד, עז). מושג זה מופיע פעם אחת בלבד בדברי הזהר ונראה שהוא קרוב וזהה לרצף מושגים נפוץ יותר: "אתדבק /אתחבק/ אתאחד בגופא דמלכא" (ח"ב פה עמוד ב; שם, פו עמוד א; ח"ג רצד עמוד ב). הרב, כך נראה, תרגם מושג זה לעילוי הרצון.

לא אוכל לכסות את כללות משמעותו של מושג זה, ואסתפק בכמה מאפיינים מרכזיים כפי שעולים מדברי הרב. עבודה זו של השתאבות בגופא דמלכא היא תנועת הביטול היסודית של העולם כולו השואף בפנימיותו לשוב אל מקורו אל הא-לוהים, אל החיים במקורם הטהור השלם: "החפץ האדיר של לאשתאבא בגופא דמלכא, לשוב אל מקור המציאות העליונה הטהורה החפשית האיתנה במקור אין סוף נטוע הוא בכל היקום בכל היצור כולו" (ח, קס).

שאיפה זו ומילוייה ממלאים את הצדיק בשלמות עליונה המלווה בעונג פנימי:

לו. מי שיעלה את חפשיות רצונו באותה המדה של הצדק המלא
שהא-לוהים הוא נעלה בחפצו השלם בצדק החפשי המוחלט, הרי
הוא משתאב בגופא דמלכא וקונה לו השלמות הא-לוהית מצד בטולו
אל האור הא-לוהי בעונג פנימי.

א, קל¹⁵

תנועה זו היא תנועה של ביטול העצמיות הנפרדת:

לז. השמחה הגמורה מתגברת דוקא על ידי ביטול גמור של מהות
עצמו מפני שהנשמה מתחילה להכיר את כל הטעות ששיש במהותיות
עצמותית, והחפץ מתגבר לאשתאבא בגופא דמלכא, בשלמות אין
סוף של נועם העליון.

א, שיב¹⁶

כפי שעולה מדברי הרב בעניינה של עבודת התפילה שהובאו עד כה, עיקרה ומרכזה של התפילה הוא עילוי הרצון. מונח זה, כך נראה, אינו אלא פרשנותו של הרב למונח מן הזהר 'אשתאבא בגופא דמלכא'. הרב מזהה את תנועת ההשתאבות כתנועה של הרצון הנפרד מפרטיותו, ואת הגוף (של המלך) כרצון העולמי הכללי, עימו מתאחד הרצון האנושי.

15. עיין עוד: ג, קע.

16. עיין עוד: א, נה

תנועה זו חושפת את עצמיותו של העולם ועצמות ההווה כרצון ה'. מקורה של תנועה זו בעונג טהור ומובילה את העולם והאדם לשלמותם.¹⁷

תפילת הצדיק, א"כ, היא תפילת הרצון מהווה נדבך מרכזי בתנועה מקיפה ויסודית השואפת להתבטלות אל האור הא-לוהי וכול כולה התכללות בגופא דמלכא.

לקמן, בהבחנה בין עבודת הביטול של הרב ושל החסידים, נוסף תוספת הבהרה בתנועת ההתכללות.

ז. התפילה בעין איה ובשחונה קבצים

זיהוי תפילת הרצון עם תפילתו של הצדיק פותח פתח להבנת התייחסויותיו השונות של הרב לתפילה, בשמונה קבצים לעומת עין איה. בפרושו לאגדות במסכת שבת וברכות נעלמה לחלוטין תפילת הרצון על כל המשתמע מכך: כח הרצון כנשוא התנועה הנפשית בתפילה,¹⁸ עבודת עילוי הרצון, הצדיק, מאמרי חז"ל העוסקים בפעולת התפילה: המונח עתר והפסוק מאיוב והמושג אשתאבא, כל אלו נעדרים לחלוטין ומופיעים בשמונה קבצים בלבד.

הבדלים אלו מחזקים את הטענה ההולכת ומתאששת עם פרסום הכתבים השונים של הרב ששפע רוח הקודש הנגלה לעינינו במלואו בשמונה קבצים החל לזרוח ביפו וליתר דיוק בחלקה השני של התקופה, ובה קבלו התורות מימד פנימי נשמתי, ואילו תקופת חז"ל

17. על המגמה הכללית של עילוי המציאות כחלק מהופעת השלמות הא-לוהית שהיא תכלית הבריאה לדעת הרב בפרשנות דברי האר"י, בשונה מפרשנותו של רמח"ל, עיין במאמרו של הרב אביב"י (הערה 11) עמודים 755-709.

18. הרצון בתפילה מופיעה כבר במוסר אביך (מעין הקדמה, עיף ג): "והנה התפילה היא בדיקה גדולה לאדם אם הוא מטהר נפשו באמת כרצון יוצרו ית' ואם הוא קרוב לעשות רצונו כרצון יוצרו...". חיבור זה נכתב 'בשנות הנונ"ים' (הקדמת הרצי"ה למהדורה הראשונה שם) בטרם עלות הרב ארצה. עם זאת ההקשר הכללי של עבודת הרצון, הכולל את עילוי הרצון ועבודת ההשתאבות כפי שמופיע בשמונה קבצים אינו קיים שם, וממילא מתפרש ביטוי זה – לעשות רצונו כרצון יוצרו – על פי מובנו הרגיל בחז"ל – לקיים את רצונו.

מאופיינת יותר כתקופת החכמה.¹⁹ עבודת עילוי הרצון, ההסתמכות על מושגים קבליים ומקומו של הצדיק הם מרכיבים מהותיים לתורת א"י זו.²⁰

ח. השוואה

לקראת סיומם של דברים ניתן לערוך השוואה סכמטית, המעמידה את תפילת הרגש לעומת תפילת הרצון זו מול זו, במספר מאפיינים:

הכוח הנפשי המבוקש – רצון לעומת רגש וציור.

עמידת המתפלל – התכללות ברצונו (תפילת הרצון) לעומת פניה אל ה' (תפילת הרגש).
תוצאת פעולת התפילה בעולם – פעולה וישירה (תפילת הרצון) לעומת שינוי אגבי (תפילת הרגש).

מעשה התפילה – המבוקש הא-לוהי (תפילת הרצון) לעומת נוסח של הבקשה האנושית (תפילת הרגש).

ט. אשתאבא – חסידים²¹

המושג 'אשתאבא בגופא דמלכא', בהטיותיו השונות, מופיע רבות בתורות החסידיות (בעיקר בדורות המאוחרים), ומסמן את תכליתה ושיאה של עבודת ה'. בקרב רבות מן התורות החסידיות מתפרש המושג אשתאבא באופן שונה מפרשנותו של הרב. שונות זו אינה רק שונות פרשנית, אלא מסמנת מבוקש רוחני-דתי שונה.

---

19. 'הרב מגיע ליפו.. שם וברחובו נכתבים גילויי רוח הקודש הגדולה.. (מתוך התורה הגואלת, הרב אביהוא שוורץ (עורך) י-ם תשמ"ט עמוד לח.) על ההבחנות השונות בתקופת יפו בהקשר זה עיין א' אברמוביץ, "על קבצים מכתב יד קודשו" אקדמות יט (תשס"ז), עמודים 213-223. עיין עוד בעבודתו המקיפה של הרב יואל בן נון (המקור הכפול של השראה וסמכות במשנת הראי"ה קוק, עבודה לשם קבלת דוקטור, האוניברסיטה העברית תשס"ט) המבחין בין הגדרת כתבי הרב בתקופה זו כרוח הקודש, לעומת נבואה ויומן מיסטי המקובלת במחקר (בעיקר בפרק א' שם).

20. על מקומה של עבודת הצדיק החל מתקופת יפו עיין בעבודתה של ס' שרלו לעיל הערה 1, ובמאמרה 'צדיק יסוד עולם – שליחותו המיסטית של הרב קוק', דעת 49 (תשס"ב). ועיין בהסתייגותו של הרב יואל בעבודתו (הערה קודמת) הסבור שעבודת הצדיק אינה עבודה אישית ורוחנית בלבד, אלא עבודתה של האומה כולה ('ועמך כולם צדיקים') במרחב הממשי. שם עמודים 150-157.

21. על הדבקות במשנת הרב לעומת החסידות עיין עוד ע' דוד, "הדבקות במשנת הרב קוק" מצרף (2000), עמ' 18-35.

אחד ממקורות ההשראה הישירים המרכזיים של הרב היה משנתו של בעל התניא ותורת חב"ד. הרב היה קשור בקשר אישי ורעיוני בחסידות ובחסידים²² ולכך אזכורים רבים בתורתו. במשנת חב"ד מהווה עבודת הביטול אחד משיאי ופסגות עבודת ה'.

בעל התניא (בשער היחוד והאמונה בעיקר בפרק ז, ובלקוטי אמרים פרקים כ-כה) מרחיב, בעקבות הזהר, אודות מושגי אחדות ה': יחודא תתאה ויחודא עילאה, ועבודת ה' השונות הנובעת מהשגות אלו: ביטול היש וביטול במציאות. מושגים אלו נידונים רבות בתורות ובמאמרי חב"ד.

עבודת הביטול נחשבת לתכליתה ומגמתה של הבריאה: "תכלית הכוונה של המאציל שיהיו אח"כ ביטול היש" (האדמו"ר הצמח צדק, דרך מצוותיך, מצות קרבן פסח, א).

כאמור בדברי התניא ישנן שתי מדרגות של ביטול ושל השגת אחדות ה'. שתי מדרגות אלו מבארות באופן שונה את מושג אחדות ה'. עפ"י ההשגה הראשונה ההיגד והאמונה שה' אחד פירושה שאין מציאות מבלעדיו ית'. עפ"י ההשגה השנייה האמונה שה' אחד מגלה כיצד אין מציאות כלל – אין עוד מלבדו ממש.

השגת ה' אשר רואה בעולם יישות נבראת שאין לה מציאות בלעדי מציאות ה' מכונה יחודא תתאה. השגה זו מתרחשת מתוך ובאמצעות התבוננות בממשותו של העולם (ממלא כל עלמין) ותלותו המוחלטת בבורא ית'. עבודת הביטול המושגת מתוך מדרגה זו מכונה ביטול היש ומאופיינת בתודעת יישות של האדם העובד העמל ושואף להתבטל למקור חייו. בלשונו של הצמח צדק: "הוא יש, אך מבטל עצמו. יש מי שאוהב" (דרך מצוותיך, שורש מצוות תפילה, מא).

מדרגת הביטול הגבוהה ממנה מושגת ע"י התבוננות במציאות הא-לוקית הא"ס החורגת מהעולם ומהווה מקור לו (סובב כל עלמין). התבוננות זו משיגה את אחדות ה' באופן שבו העולם הממשי הוא נטול ערך וחשיבות ביחס למציאות ה'. בלשון הזהר השגור בחסידות: "כולא קמיה כלא חשיב" (זהר ח"א יא, ב).

תודעתו העצמית של עובד ה' הבטל במציאות נעלמת כליל: "מסירות נפש בה' אחד היינו ע"י התבוננות בהוי' אחד [...] יתבטלו כל רצונותיו ולא ישאר אצלו שום רצון זולתו ית'..." (שורש מצות תפילה, שם). עם זאת ברור הוא שלא מדובר באיבוד בכליון: "הביטול הוא אמיתיות החיות של הנבראים ולא כליון" (דרך מצוותיך, מצות ציצית, ב).

ניסוחים אלו של עבודת ה' והשגתו קרובים לדברי הרב. לשם הנוחות נכנה את העמדה הראשונה – השקפה/מחשבת ההשגחה המבטאת את היחס לקב"ה כהווייה חיצונית צופה שופטת וכו', לעומת מחשבת/השקפת האיחוד המבטלת את תודעת הקיום הנפרד של האנושי והא-לוהי.

21. עיין באסופה המובאת בספרו של הרב מ' צוריאל, אוצרות הראי"ה, ראשון לציון (תשס"ב), ח"א עמ' 214.

בדברים דלעיל הצגתי את עבודת הביטול כפי שבוטאה במשנת חב"ד. יש להעיר שבקרב הוגי החסידות ישנה פרשנות שונה לביטול זה.²³

1. אשתאבא וביטול – הרב

הרב דבק בעבודת הביטול הגבוהה כפי שהוזכרה לעיל בדברי בעל התניא: "הרעיון שכל ההויה כולה היא רק ענין הא-להות, ואין עוד דבר לגמרי מבלעדי ה', הוא מענג את הלב מאד. והתענוג הרוחני שהרעיון הזה מסבב, הוא המופת על האמת המתבטא על ידו" (א, נה).

השקפה זו זוהתה עם החסידות התבונית החדשה (חב"ד): "ההשקפה המונוטאיסטית הנוטה להסברה השפינוזית כשהיא מזדככת מסיגיה, המובלטת בחלקים רבים ממנה בהחלק התבוני של החסידות החדשה, שאין שם דבר מבלעדי הא-להות..." (א, צו).

---

23. בדברי ר' צדוק הכהן מלובלין, וכן הנטייה בקרב אדמו"רים למדנים, מזוהה הדבקות בגופא דמלכא עם תלמוד תורה: "שלושה עמודי העבודה הם אהבה ויראה ודביקות. אהבה ויראה הם תרין גדיפין ושני זרועות עולם והם תרין אבהן אברהם ויצחק. ודביקות הוא מאן דאחיד בגופא דמלכא צורתו של יעקב אבינו ע"ה חקוקה בכסא הכבוד אמת ליעקב ואין אמת אלא תורה (ירושלמי ראש השנה פ"ג, ה"ח) ומאן דאחיד באורייתא אחיד בגופא דמלכא ונאמר (דברים ד, ד) ואתם הדבקים וגו' דכולם נקראו בשם יעקב וישראל ואף על פי שחטא ישראל הוא (סנהדרין מד, א) ולא ניתן ממדת דביקות בהשם יתברך באמת כי לא עבדו ישראל עבודה זרה אלא להתיר עריות (כמו שאמרו שם סג ע"ב) תאוות ואהבות רעות." (רסיסי לילה אות י; עיין עוד שם אות יא, נג).

הדבקות נחשבת עמוד האמצעי עמוד האמת. לצדה דרכי עבודת ה' ע"י אהבה ויראה. ואולם, עמוד זה, עמוד התורה, הוא המוביל לדבקות בו ית' ותוקף אמיתתו נצחי. עיין עוד בדברי בעל התניא במשל לימוד תורה וחיבוק המלך (ליקוטי אמרים, סוף פרק ד).

בדברי חסידים אלו מצינו שעבודת הדבקות בגוף המלך מתפרשת כביטול ומס"נ או דבקות באמצעות לימוד תורה המהווה גם הוא ביטול למושכל התורני (אחדות שכל משכיל ומושכל כדברי התניא). לדעת הרב מתפרשת הדבקות וההשתאבות בגוף המלך כעילוי הרצון. במובן מסויים ישנה זהות בתנועות ביטול הנפש הללו.

ואולם, ישנו הבדל בסוג העבודה והכח הנפשי המופעל בתנועת הביטול של הרב לעומת החסידים. עפ"י החסידים הביטול שהוא אין ומס"נ (או השכלה תורנית), מאיין את קיומה המודע של הנפש לחלוטין, והיא אינה חפצה דבר. לעומתם, הביטול אצל הרב הוא עילוי והתמזגות בגוף המלך. הביטול הוא ביטול הפרטיות אך לא איון המציאות. תנועה זו כאמור לעיל אינה מאבדת את הקשר עם המציאות ועם הממשיות שלה. יתר מכך התנועה אל העולם לאחר עילוי הרצון נעשית באופן עמוק יותר ומעולה.

הרב העריך והעריץ עד מאוד את בעל התניא ואת מחשבת חסידות חב"ד, ויעיד על כך הסיפור המובא בשמו של מזכירו האישי הרב גליצנשטיין: "פעם בפרוס הפסח (תרע"ז-תרע"ח) נכנסתי לחדרו ומצאתיו פוסע וחוזר לאורך החדר כשכולו נרגש. על השולחן היה מונח ספר פתוח – "לקוטי תורה" לאדמו"ר הזקן בעל "התניא". כשראה אותי קרא לי והראה לי פסקא מסויימת במאמר "שחורה אני ונאווה (השני): הנה זהו רוח הקדוש גלוי"²⁴.
 חרף כל זאת, הסתייג הרב מאימוץ גורף של תודעת האיחוד, וביטול המציאות אליה קורא בעל התניא. לצד השקפה והשגה רוחנית זו ראה הרב צורך, מנימוקים שיפורטו לקמן, לאחוז גם בהשקפה "נמוכה" יותר, השקפת ההשגחה, הממזגת וממתנת את איפוס עולם ומיעוט ממשיותו (ה, מ). ההשקפה האחרת מכונה ביד הרב: "ההשקפה הרגילה", "הבאה מההתבוננות המונוטאיסטית" (א, צה), או בניסוח אחר השקפה "המדברת על דבר הבורא והבריאה מכל אחד בפני עצמו כאילו הוא נושא לעצמו, אלא שהם מחוברים יחד מתוך שהבורא מחיה את הבריאה" (א, סה).

העמדה החסידית (אף זו התבונית) זכתה לביקורת בראשית ימיה של החסידות בידי מתנגדי החסידות ונוסחה באופן מגובש ע"י ר' חיים מוולוז'ין: "אף שמצדו ית' המשיג עצמותו, הוא מלא את כל בהשואה גמורה בלא שום חציצה כלל [...] רק הכל אחדות פשוט כקדם הבריאה. אבל אינו אנחנו יכולים וגם לא הרשינו ליכנס כלל להתבונן בינה בזה הענין הנורא..." (נפש החיים, שער ג' רפ"ו). עיקר התנגדותו של ר"ח היא במישור ההכרתי. לדעתו לא ניתן כלל ("אין אנחנו יכולים") להשיג את אחדות ה' כפי שהיא מצדו. נוסף לכך, כל יסודי התורה מבוססים על הבחינה וההשגה האחרת שהיא ההשגה מבחינתנו בלבד, ובה יש חילוק ושינוי מקומות, ויש מקום וערך לעבודה ובחירה. ללא בחינה זו אין מקום לתורה ומצוות כלל ("לא הורשינו", שם).

בקורתו של הרב אודות השקפת האיחוד נוגעת ליסודות שונים מהאמור אצל ר' חיים, המשקפים את יסודות שיטתו של הרב. נפרט בקצרה כמה מהם:

1. רפיון מעשי – "העולם המעשי איננו יכול להיות הולך את דרכו עפ"י ההסתכלות התדירית העליונה הזו, ומוכרח הוא האדם להנמיך את אורו מצד הכרח הסתגלותו לעולם המעשה, ולהיות קשור בהמחשבה ההיכלית הראשונה..." (א, צז). הרב אינו מבכר השקפה אחת על רעותה אלא טוען להתאמתה של כל אחת לסביבת עבודה שונה. השקפת האיחוד הנוטה לביטול המציאות הממשית מתאימה לעולם עיוני ושירי, ואילו השקפת ההשגחה, המבוססת על העמדה המונוטאיסטית, מתאימה לעולם המעשה. במקום אחר מבהיר הרב מדוע קיים קושי באימוץ השקפת האיחוד: "המחשבה על דבר

24. הרב ישעיה ח' הדרי, "שני כהנים גדולים", הראי"ה, ירושלים (1965), עמוד קנח.

הממשיות של העולם מחזקת את הדייקנות המעשית ומאמצת את יסוד הגבורה. ולהיפוך, הציור האידאלי והחזיוני של המציאות מחליש את האופי של הגבורה... הנטייה החסידית מיצטה את הממשיות של העולם, ועל פיה גם כן הוחלש המרץ המעשי...” (ה, מ).

השקפה אחדותית הרואה את הא-לוהות בכל, מחלישה את המרץ המעשי את הגבורה ואת הדייקנות, ואינה מתאימה להתנהלות בעולם המעשה. בדבריו מניח הרב שבעולם המעשה עדיפה פעילות ועשייה על פני בטלה ורפיון²⁵ ולכך הסבר מעמיק כפי שיובא בהמשך.

2. פגיעה בחופש הרצון – במקום אחר מבאר הרב מהו הקושי באימוץ בלעדי של ההשקפה האחדותית: “אבל גם דעה זו (“אחדות הכוללת המכרת רק את הא-להות” – מ.פ.) אינה מתאימה עם יתר תנאי האושר הכמוסים בגנוי הלב. מה שהוא מישב את הדעת הוא יסוד האושר שבחופש, הצדק החופשי המלא. הטוב המוחלט החופשי, שנוטה בחופשו אל הטוב...” (א, שצג).

הקושי באימוץ ההשקפה האחדותית אינו קשור למעשיות וליכולת התפקוד היעילה בעולם המעשה אלא בהתאמה הנפשית האישית בלב פנימה. בבסיס הוויתו שואף האדם לחופש. קישורו אל האידאליים הגדולים של הצדק והטוב מבקשים להתעלות אל הטוב המוחלט מתוך חופש ובחירה ולא מתוך הכרח וגזירה ידועה מראש. ההשקפה האחדותית אינה מותירה לאדם את מרחב החופש שלו לבחור ולשאוף לטוב מאחר והכל נתון ידוע וכלול בא-להות.

3. תשתית לקיומו של מוסר אנושי – אם בראשית המחשבה לא תסמן כי אם מצדה האחד שלך אין עוד מלבדו לא היה שום מקום לשום ציור מוסרי ביחס הא-להות לפעול עלינו. אין אנו יכולים להכיר ערך מוסרי ביחס לעצם אחד מצדו לעצמו, כי אם ביחס מאחד לאחרים.. נוראה היא הסכנה שתוכל להתפשט מהתגברות המחשבה השניה (אין עוד מלבדו/ השקפת האיחוד – מ.פ.) על הראשונה” (א, סה).

היכולת ליצור מערכת מוסרית מניחה את קיומו של הזולת והאחר. בעולם שאין עוד מלבדו לא ניתן לדבר במונחים של מוסר וממילא לא של צדק. מחשבה זו, מסיים הרב את דבריו, עלולה להיות מסוכנת.

---

24. על ערכה של המלאכה ויגיע כפיים (של הצדיקים) ויתרונה על יראת שמים עיין אורות עמ' סח-סט, ועולת ראי"ה ח"ב עמ' קנד.

חרף קיומה של בקורת זו לא דחה הרב את השקפת אין עוד מלבדו לחלוטין. כפי שנראה לקמן, הכרעתו של הרב היא הכרעה הרמונית המשלבת את שתי ההשקפות, ובלשונו "הבטות מאוחדות".²⁶

על כן אין תרופה אחרת כי אם לסדר את הרעיון באופן כזה שתהיה המחשבה הראשונה מלבישה לעולם את השנייה, ולא יגלו לעולם כי אם הראשונה בתור לבוש לשנייה, העליונה ממנה, זעיר אנפין מלביש את אריך אנפין וה' הוא א-לוהים.

א, סה

וכן הוא ביחס ל"בעיית" ההתאמה לעולם המעשה לעומת עולם הרגש והשירה. הרב מציע מיזוג השקפות המשתלבות במבנה של פנים והיכל, לבוש וגוף:

מוכרח הוא האדם להנמיך את אורו מצד הכרח הסתגלותו לעולם המעשה ולהיות קשור בהמחשבה ההיכלית הראשונה (מונותאיסטית/ השקפת ההשגחה – מ.פ.), אבל בידיעה ברורה שהיא איננה מחשבה ברורה כשהיא לעצמה, ולית לה מגרמה כלום, אלא שהיא מסוככת בסיבוב שכלי וציורי ממהלך המחשבה העליונה של ההסתכלות השניה (אין עוד מלבדו/ השקפת האיחוד – מ.פ.) שאמרנו...

א, צז

יש להדגיש. מיזוג ושילוב השקפות ועמדות מוצא אלו, אינן אילוץ ופשרה מחוסר ברירה, אלא מהלך הנוגע ליסוד משנתו וחידושו של הרב – השלמת היש ותנועת ההשתלמות.²⁷ עבודת המוסר, ההיגיון השיכלי וביטוי הרצון החופשי, מבססים ומארגנים את קיומו של עולם הממשי על רבדיו השונים הפרטי, החברתי והלאומי, ומבטאים בין השאר את יסוד ההשתלמות, ואילו עבודת הקודש פועלת להמשיך שפע ברכה וקדושה לעולם המעשה. שילוב זה מקנה לעולם את צדקת ממשותו בהיותו בתנועת השתלמות והתגדלות מתמדת ובזה ניכרת אין סופיותו (עיי' שמונה קבצים ב, קפד).

26. 'ההבטה המאוחדת' כתפיסת עולם כללית מפורטת בעבודתו של הרב יואל בן-נון (לעיל הערה 15) ביחס לתחומים רבים: פסיקת הלכה, מקורו של המוסר, מקור הסמכות השלטונית ועוד. הרב בן-נון מכנה עקרון זה: 'המקור הכפול של השראה וסמכות'. הכפילות של 'מאת ה' ומתוך הנשמה' לדעתו מהווה שני צדדים של אותו מטבע.

26. הרב י' אביב", 'מקור האורות', צהר א (תש"ס), עמ' 108-109.

מובן הוא שהטענה זו בדבר מרכזיותה של ההשתלמות מניחה קיום של פער מתמיד ואין סופי בין העולם והא-לוהות ומהווה פרשנות ייחודית של ההאצלה והצמצום.²⁸

בכל אחת מהפסקאות דלעיל, המפרטות את קיומן הנצרך של כל אחת מההשקפות הא-לוהיות, מסתיימת הפסקה בקריאה לשילוב ומיזוג כאמור לעיל. עיון מדוקדק בשורות אלו מעלה את ערכו של מיזוג ההשקפות בהיותו יוצר את תנועת הברכה והשפעת השפע בעולם היש מחד, ואת ההתעלות וההשתלמות מאידך: "ואז העולם המעשי נעשה מזורז ומלובן ומלא צדק ועולם המחשבי מתגבר ועולה מברכת מקורו, והם מתאחדים תמיד על ידי הבטות מאוחדות ומרכז הויה מאוחד ביחודא שלים" (א, צז). כן הוא גם בפסקה הבאה: "חוזרים אנו לפי זה שההויה האמיתית היא הא-לוהות, וכל ההויה הירודה ממעלת א-להים עליון, איננה כי אם ירידת הרצון בבחירתו הבלתי שלמה, וזה גורם תוספת של גרעון... (א, שצג)²⁹

בקצרה אוסיף ואומר שסוגיה זו של ההשקפות השונות נוגעת לשני מושגי יסוד ועבודות קודש המופיעות בכתבי הרב – מעלי עולמות ומבררי בירורים (ב, מז-נא).

מבררי בירורים פועלים בכוונתם ובמעשיהם לברור הטוב מהרע. עבודתם היא עבודת המצוות והמוסר. נטייתם תכליתית – לתכלית ותוצאת המעשה והפעולה. לעומתם, עבודתם של מעלי העולמות, הצדיקים, עומדת למעלה מהמגמה התכליתית. התכלית אצלם נעוצה בכל תנועה גשמית ורוחנית (ב, מח).³⁰

עבודתם של מעלי העולמות מבוססת על התפיסה שאין עוד מלבדו (ב, נ). יש להעיר, שעמדות חסידיות אחרות (שאינן מבית המדרש החב"די) אשר עברו גם הן תחת שבט בקורתו של הרב, זכו להכרה והערכה באיכות שונה, כגון תיקון לשעה וכדו'.³¹

27. הרב אביב"י שם. ועיין עוד במאמריה של ת' רוס, "מושג הא-לוהות של הרב קוק" בכתב העת דעת 8-9.

28. עיין עוד: ה, מ; ב, שמז.

29. עבודה זו מופיעה בניסוחים שונים בכתבי הרב: בכל דרכיך דעהו – מוסר אביך ב, ב. חטא הארץ – אורות התשובה ו, ז.

30. נושא זה רחב וארמוז בקצרה בלבד: פנקסי הראי"ה פנקס א (בוסק) ג (העדפת הכונה על המעשה, ושלמות היחיד על הלאומיות); שמונה קבצים ז, קלח (נטיה לכמותיות); שם ה, קכט (רוח סער שאינו מחכה לסדרי החיים); אורות עמ' פא סעיף לה (פניה לרגש ולדמיון); מאמרי הראי"ה עמ' 6 (העדפת ההזרחה הנשמית על פני הלימודית); אורות עמ' קמו (דבקות בצדיק העלולה לחסרונות); ועיין עוד בדברי הרצי"ה, רבינו, עמ' 100-102; הרצי"ה, שנה בשנה, תש"ס.

נצרף את המהלך כולו עד כה. עבודת התפילה המהווה מרכיב מרכזי בעבודת ההתכללות, אשתאבא, מיועדת ומכוונת לכלול את הרצון האישי ברצון הא-לוהי ובכך לפעול בעולם שפע, ברכה, חיים וקדושה, אשר ירוממו ויבסמו את עבודת הבחירה המצוות והמוסר.

לקראת סיום נחזור לעסוק בתפילתו של הרב בהשוואה לחסידים.

יא. תפילת הרב והחסידים

לעיל הוצגה ההשוואה בין תפיסת הא-לוהות של הרב לעומת החסידים (בעיקר חב"ד), ועבודת הביטול הנגזרת מכך. נסיים את העיסוק בתפילת הרב, בהשוואת עבודת התפילה של הרב לעומת החסידים.

החסידים עסקו רבות בתפילה. תנועת החסידות פתחה פתח משמעותי להתחדשות בעבודת ה' של כל יהודי באמצעות חיותה של התפילה. עם זאת אופייה ומגמתה של התפילה היו נתונים במחלוקת עוד בראשית ימיה של החסידות, בימי המגיד ותלמידיו. עפ"י הבעש"ט עיקרה של התפילה היא הדבקות: "לא יאמר הרבה תהילים קודם התפילה שלא יחליש גופו ולא יוכל אח"כ לומר העיקר, ר"ל חובות היום דהיינו זמירות וק"ש ותפילה בדביקות גדול..". (צוואת הריב"ש סי' לח), וכן: "יתחיל במתון.. ובאמצע התפילה ידבק עצמו בדביקות גדולה (שם, לב) ועוד.

דבקות זו קשורה למחשבה הדבקה בה': "וצריך לעורר עצמו בתחלה בגוף שלו בכל כחו, כדי שתאיר בו כח הנשמה כדאיתא בזהר... ואח"כ יוכל לעבוד במחשבה לבד בלי תנועת הגוף" (שם, נח), אך יש בה יותר מכך. כאמור בפיסקה זו עצמה, הנשמה, שהיא עצמות הווייתו, מאירה במחשבה ואינה זהה לה. "לפעמים יכול האדם לומר התפילה באהבה ויראה והתלהבות גדול בלי שום תנועה... וזה יכול האדם לעבוד אותו בנשמה באהבה רבה" (שם, קה).

הדבקות בה' קשורה עפ"י הבעש"ט למושג הדבקות וממילא לחווייה האישית שהאדם נמצא בה – התפשטות הגשמיות. במצב של דבקות, מקומם של חושי האדם ותחושת הממשות של העולם, מפנים את מקומם להופעת הנשמה וחוויית אור ה' המהווה את העולם. "כאשר אדם חושב שמלא כל הארץ כבודו והוא קרוב אל ה' יתברך", זו מדריגה ראויה אך "נחשבת קטנות" (המוחין). המדריגה הגבוהה יותר של הדבקות היא "שהאדם נכנס בעולמות העליונים" (שם, סז). הדבקות המחשבתית פושטת את הלבוש החושי של העולם וחודרת אל אמיתת המציאות: "יחשוב שהכל בין עולם הגלגלים בין עולם המלאכים ועלם הכסא הכל כאין נגדו ית' שכולם הם בתוך חלל צמצום אורו שצמצם עצמו, והכל נעשה בדיבור אחד, וא"כ למה לו למשוך אחר שום תאוה שיש באותן העולמות... ומוטב

לדבק עצמו למעלה מהעולמות בבורא יתברך שהוא העיקר ולא לדבק עצמו בטפל... (שם, פד). "כאשר אדם פונה לעסוק בענייני העולם נחשב הדבר שהולך העליון למטה כמו אדם שהולך מביתו ולחוץ ודעתו לחזור תיכף ובעת ההליכה חושב מתי יחזור לביתו... ששם ביתו העיקרי בבורא יתברך" (שם, שם).

הדבקות, שהיא תכליתה של התפילה, מתבארת כדבקות הנשמה בעולמות העליונים, והיא עבודתו של החסיד. דבקות זו כרוכה במאמץ ובריכוז ויש בה עליות ומורדות (ע"ע בקונטרסי העבודה והתפלה של האדמו"ר הרש"ב).

דבקות חסידית אחרת מופיעה בדברי נינו של הבעש"ט, ר' נחמן מברסלב. ר' נחמן העיד על עצמו (לקו"מ תניא סי' צג) "שכל עסקו הוא התפילה". והוסיף ואמר "שצריך שיתפלל על כל דבר שיחסר לו הן דבר גדול והן דבר קטן" (לקו"מ קמא יד, יא). ההדרכות המעשיות והעצות בדבר אופן התפילה וההתבודדות מורים על סגנון עבודת ה' של ר' נחמן, המכוון לדבקות רגשית כנה. "כי עיקר חשיבות התפילה והדבורים אצל השי"ת הם התפילה והדבורים של העני והדל. כ"ש תפילה לעני... כמה וכמה יקר אצל השי"ת תפלת העני אפי' העני המתפלל על צרכיו הגשמיים על חסרון פרנסתו. מכ"ש וכ"ש כשהאדם מרגיש עניותו ושפלותו במעשיו שהוא עני ודל מן הדעת... (לקוטי הלכות, או"ח, תפילת מנחה ז, מ).

"ויותר מזה טוב מאד כשמישחין את מה שבלב לפני ה' יתברך כמו לפני ידיד אמיתי" (השתפכות הנפש, הוצאת משך הנחל, הקדמה). בתפילתו, הוא צועק על העתיד (שם עמוד סב), ומרצה ומפייס במיני תחינות וצועק בלחש (שבחי הר"ן סעיף י).

הדיבור הוא העיקר. דיבור זה יוצר ומבטא את הכיסופין (לקו"מ קמא לא), מנכיח את הקב"ה ויוצר דבקות מסוג אחר. דבקות זו אפשרית וזמינה לכל אדם ובכל מצב, היא אינה דורשת מאמץ וגדלות מוחין, ולא הכנה והכשרה מחשבתית או אחרת.

ר' נתן, תלמידו הגדול של ר' נחמן, פותח את אחת מתורותיו במשפט שנראה לקוח מאורותיו של הרב: "כי עיקר הוא הרצון" (לקוטי הלכות, חו"מ, הל' ערב, ג, א) ואולם מהמשך הדברים עולה בברור ההבדל בסגנון עבודת ה' של הרב ושל ר' נחמן – השתוקקות וכיסופין לעומת התכללות הרצון.

כי עיקר הוא הרצון. שצריך האדם להרגיל עצמו לכסוף ולהשתוקק ולהתגעגע בעל עת להשי"ת ולתורתו ומצותיו ולהשתדל תמיד שיהיו לו רצונות טובים חזקים דקדושה. וכמו שאמר רבינו ז"ל...שעיקר עבודת ה' הוא הרצון.

שם

ר' נתן מדגיש שכיסופים אלו נוצרים ומבוטאים ע"י הדבור: "להרגיל את עצמו לדבר הכיסופין והרצונות בפיו" (עלים לתרופה נז/ב וע"ע לקו"מ לא, ז).

תפילתו של ר' נחמן, ובעקבותיה הדרכותיו המעשיות לחסידים, מכוונת את האדם להגיע לשיחה כנה עם ריבונו של עולם, שיחה אישית גלוית לב. מרכזה של עבודת ה' הוא הכיסופין והגעגוע לקרבת ה'. החיות הדתית ועבודת ה' מבוססים על תחושת הריחוק היוצרת געגוע מחד, וזמינות וקרבה מאידך. היכולת לבקש ולדבר אודות הריחוק והגעגוע לשלמות, היא התנועה של הריחוק המקרב ולהפך.³² עמידתו של עובד ה' היא כשל בן קטן דומע ומתגעגע הרוצה את קרבת אביו.

לכיסופין אלו כח רב: "כמו שצריך שיהיה לו אמונה שלימה בהש"י שהוא בורא הכל .. ובידו לשנות את הטבע כרצונו ולהשפיע כל טוב, כמו כן צריך שיהיה לו אמונה בעצמו להאמין באמונה שלימה בהש"י שומע ומאזין ומקשיב כל דבור ודבור של כ"א מישראל אפי' מהגרוע שבגרועים, כי הוא ית' שומע תפילת כל פה. ויש כח בכל אחד ואחד מישראל לפעול בקשתו ברחמים אצלו ית' אם יתפלל באמת אליו ית'" (לקוטי הלכות, נחלות, ד, ג). בכוחה של בקשה ברחמים ובכיסופין לפעול ולשנות ללא תלות במעמדו ובדרגתו של המבקש, כל עוד הוא פונה אליו ית' באמת ומאמין בו ית' ובכוח תפילתו.

עבודת ה' של הרב המתבטאת בתפילה יוצרת מהלך של קרבה מסוג אחר. תפילתו אינה בצעקות ואינה בתחינה ובשיחה, אלא מרוכזת ומתענגת. המתפלל אינו רוצה את ה' אלא את רוצה את רצונו של ה'. הכוחות המופעלים בתפילה הם המחשבה, הדמיון ובסופו של דבר הרצון הפנימי. בעיקרה של תפילתו אין מימד של התפעלות והתרגשות אלא של השגה ועונג. בתפילתו המרוממת אינו חש את עצמו, לא את ריחוקו ואף לא את קרבתו. עילוי הרצון ממזג את עצמיותו ברצון הא-לוהי עד כדי ביטולו הנפרד (ליתר דיוק י"ל, קיום שאינו נפרד).

בסכימה קצרה נאמר שתפילתו של הרמב"ם היא דבקות שיכלית, של הבעש"ט דבקות נשמית, של ר' נחמן דבקות בדיבור נוכח וגעגועים, והרב מדגיש את דבקות הרצון. יש להדגיש, לא שעושה את רצונו, וכן לא שרוצה אותו, אלא שרוצה את רצונו. מזווית אחרת קיים הבדל נוסף – פעולת התפילה. תפילתו של ר' נחמן במלוא עצמתה מקרבת את המתפלל בתודעתו ובהרגשתו. תפילתם של החסידים עפ"י המגיד ותלמידיו מופנית לגאולת השכינה – תפילה על ה'. תפילת הרצון של הרב פועלת את תיקון העולם. התפילה יוצאת מתחום ההווה הנפשית ומחוללת שינויים ממשיים במציאות.

יב. תפילת ר' חיים מוולוז'ין

32. עיין עוד במעשה משבעה קבצנים (בתוך סיפורי מעשיות) בסיפור הלב והמעין.

באחת האגרות (ח"א עמ' שד) כתב הרב ש"בדורות האחרונים יפה לנו מאוד כל שיחתן של תלמידי הגר"א יחד עם תלמידי הבעש"ט". ואכן, בתפילתו של הרב ישנו מיזוג בין תפילות החסידים והמתנגדים. מחד, התפילה היא מעשה של ביטול ודבקות (הרצון), מאידך קרובה תפילתו של הרב לתפילתו של "נפש-החיים" כדלקמן.

ר' חיים מוולוז'ין (שער ב, ב-ו), ראה בתפילה מעשה של השפעה על העולמות ויצירת הכלים המאפשרים את ברכת ה' – שפע מעצמיותו לעולמות:

ומה שמושג אצלינו קצת ואנו מכנים ומתארים כמה תארים ושמות וכנויים ומדות. כמו שמצינום בתורה ובכל מטבע התפלה. כולם הם רק מצד התחברותו יתברך אל העולמות והכחות מעת הבריאה. להעמידם ולהחיותם. ולהנהיגם כרצונו ית"ש...

שער ב, ב

ולכן קבעו אנשי כנה"ג הנוסח של כל ברכות המצות בלשון נוכח ונסתר. תחלתם ברוך אתה הוא לשון נוכח. ומסיימים אשר קדשנו כו' וצונו לשון נסתר. שמצד התחברותו יתברך ברצונו אל העולמות שע"ז יש לנו קצת השגה כל דהו. אנו מדברים לנוכח ברוך אתה ה' כו'. כי העולמות הם הצריכים לענין התוספת ורבוני ברכה מעצמותו ית' המתחבר אליהם. וזהו מלך העולם כמ"ש ברע"מ הנ"ל כד נחית לאמלא עליוהו ויתפשט על בריין כו' והמצווה אותנו ומקדשנו הוא עצמותו ית' א"ס ב"ה לבדו הסתום מכל סתימין. לכן תקנו בלשון נסתר אשר קדשנו וצונו

שם, ג

זהו ענין הברכה לו ית' בכל הברכו' והתפלו' שפירושו הוא תוספת ורבוני ממש כמשמעו כנ"ל. שזהו רצונו יתב' מטעם כמוס אתו ית'. שנתקן ונייחד ע"י הברכות והתפלות הכחות והעולמות העליונים. שיהו מוכנים וראויים לקבל שפעת קדושת אור עליון. ולהמשיך ולהוסיף בהם קדושת האור ורב ברכות מעצמותו יתב' המתחבר אליה' ומתפשט בתוכם. וממילא יושפע זה התוספת ברכה והקדוש' גם על עם סגול'. שגרמו וסבבו לכל הכבוד הזה.

שם, ד

הרב, בשונה מר' חיים, צעד צעד נוסף – ביטול המחיצה בין רצון האדם ורצון ה'. אדם אינו מתפלל על השכינה ואף לא מכין את האפשרות של השפעת השפע אלא מחולל אותו בעצמו!

ג. סיכום

אסכם ואומר שעבודתו הרוחנית של הרב אינה פונה אל הנפש בלבד, אלא יש בה מימד אקטיווי ביחס למציאות. עם זאת היא אינה פעולה מכנית הנעשית באופן אוטומטי הכופה את העליונים, אלא מותנית במעמד נפשי מוסרי ייחודי, וכרוכה בביטול, השגה וענווה. בשונה מהחסידיים, תפילתו של הרב מופנית לא-לוקות ופועלת להופעתה בעולם לקראת גאולתו, ולא מכוונת להשגת רווח חומרי אישי או אחר. ייחודה של עבודת הקודש של הרב בהיותה משלבת דבקות וקירבת ה' מחד, ופעולה בעולם המעשי מאידך. ייחוד זה צומח על בסיס מרכזיותו של הרצון הא-לוהי והאנושי, בעבודת ה'.

נסיים בפסקה המשלבת ומשווה מימדים שונים בתפילה:

ההבנה ההרגשית אינה צריכה ליחש להתפילה פעלות בעולם החיצוני. דיה שהיא מחוללת רב טוב בעלם הפנימי, מעדנת את הרגשות, מעלה את החפץ לאידאלים רצויים מאד ומשיאה את הדעה לאור הא-להות. אבל ההבנה של הבינה מכוננת דת דעתה לצד יותר ריאלי, היא מסתכלת איך העולם החיצוני מקשר הוא עם העולם הפנימי, ואיך השנויים לטובה שבעולם הפנימי מחוללים שם שנויים בעולם החיצוני, ולא עוד אלא שבאים על ידי זה למדת ההסתכלות היותר עליונה, עד שאין שם חלוק כלל בין העולמות הללו החיצוני והפנימי, ונמצא שכל מה שנפעל לטובה נפעל הוא בכל אמתת המציאות.

אורות התפלה, עמ' 129-130